

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ**

ЛУК'ЯНОВА Л.Б.

**КОНЦЕПЦІЯ ОСВІТИ
ДОРΟΣЛИХ В УКРАЇНІ**

Київ – 2011

УДК 37.014
ББК 74.4

Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (протокол № 10 від 23 листопада 2011 р.).

Рецензенти:

Ничкало Н.Г. доктор пед. наук, професор, дійсний член НАПН України;
Десятов Т.М. доктор пед. наук, професор.

Концепція освіти дорослих в Україні / Укл.: Лук'янова Л.Б. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2011. – 24 с.

У виданні обґрунтовано доцільність розвитку освіти дорослих в Україні, окреслено актуальні проблеми сучасної освітньої сфери дорослих, визначено її мету і завдання, запропоновано напрями розвитку вітчизняної освіти дорослих в контексті глобалізації, європейської інтеграції.

Матеріали будуть цікавими для законодавців, державних управлінців, науковців, науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів, навчальних закладів післядипломної освіти, широкій громадськості, усім, хто прагне підвищення конкурентоспроможності української освіти.

© Лук'янова Л.Б., 2011

© ПП Лисенко М.М., 2011

ЗМІСТ

Доцільність розвитку освіти дорослих в Україні	4
Концепція освіти дорослих в Україні	13
Структура Концепції.....	13
Вступ.....	13
1. Основні поняття.....	15
2. Принципи освіти дорослих.....	16
3. Мета і завдання Концепції освіти дорослих.....	16
4. Напрями реалізації Концепції.....	17
5. Етапи впровадження Концепції.....	19
6. Очікувані результати	19
Використані джерела	21

ДОЦІЛЬНІСТЬ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В УКРАЇНІ

Підвищення ролі освіти дорослих у розвитку сучасного суспільства зумовлюється загальним прискоренням соціально-культурних змін як на глобальному, так і на локальному рівнях. Швидкоплинність й ускладнення процесів сучасного життя за загальної тенденції його збільшення для кожної окремої людини об'єктивно зумовлюють необхідність формування особистості, здатної до сприйняття і здійснення перетворень, налаштованої на усвідомлення змінності світу як природної норми та безперервного підвищення свого компетентнісно-кваліфікаційного рівня. Важливим чинником, що сприяє розв'язанню цієї проблеми, є освіта дорослих, функціонування й розвиток якої має свою змістову і формальну специфіку, зумовлену особливостями контингенту осіб, які потребують навчання.

На початку ХХІ ст. винятково важливого значення набуває орієнтація освіти дорослих на забезпечення соціально-культурного прогресу, довготривале підтримання особистісного, інноваційного потенціалу кожного дорослого члена суспільства. Соціальне значення освіти дорослих посилюється сучасною демографічною ситуацією, характерною для європейських країн; складним соціально-політичним середовищем, де повноцінний розвиток особистості стає неможливим без активної участі в мінливих суспільних процесах й адаптації в умовах зростаючої мобільності до культурної, етнічної та мовної різноманітності¹.

В сучасних умовах соціальних змін освіта дорослих як соціально-педагогічне явище і соціальний інститут не може розглядатися тільки статично, її значення можна усвідомити лише як складову загальної системи неперервної освіти в її вертикальних і горизонтальних вимірах. Соціокультурні знання, навички міжособистісного спілкування, сучасні світоглядні проблеми, історія, економіка, знання про людину і сучасний світ – це той мінімум, який необхідний сучасному спеціалісту.

Новий тип економічного розвитку, що поширюється нині в інформаційному суспільстві, викликає необхідність неодноразово впродовж життя, професійної кар'єри змінювати соціальний і професійний статус, постійно підвищувати кваліфікацію. Нині освіта суттєво перетинається з економічною й іншими сферами суспільства, а освітня діяльність стає надзвичайно важливою компонентою його розвитку. Це означає, що інформація, знання, а також мотивація щодо їх постійного оновлення й навички, необхідні для цього, стають вирішальним чинником цивілізаційного розвитку, ефективності і конкурентоспроможності будь-якої діяльності, а відтак чинником суверенітету та національної безпеки кожної країни.

¹ Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (друге видання) / Нац. акад. пед. наук України : [авт. : В.П. Андрущенко, І.Д. Бех, М.І. Бурда, Л.Б. Лук'янова та ін. ; редкол. : В.Г.Кремень, (голова), В.І. Луговий (заст. голови), В.М. Мадзігон (заст. Голови), О.Я. Савченко (заст. Голови)] ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Пед. думка, 2011. – С.105-117.

Доведено доцільність розвитку освіти дорослих як цілісної системи, що відтворює гарантії і права кожного громадянина країни на безперервну освіту впродовж життя; орієнтація її на загальнолюдські цінності, ідеали гуманізму; гармонізація інтересів особистості й суспільства, а також забезпечення її доступності для всіх верств населення, створення об'єктивних умов для максимального розвитку особистості, реалізації усіх особистісних потенційних можливостей, що сприятиме як успішній адаптації до мінливих соціально-економічних умов, так і соціальній захищеності дорослої людини.

У Доповіді Міжнародної комісії з освіти для XXI століття, поданій ЮНЕСКО зазначено: «Освіта впродовж життя є багатостороннім діалектичним процесом, що побудований на повсякденному досвіді й позначений інтенсивними зусиллями для розуміння складних даних і фактів. Він передбачає повторення або імітацію різних дій та операцій, а також являє собою процес особистої творчості та оволодіння особливими навичками. У ньому поєднуються неформальні й формальні знання, розвиток вроджених здібностей та оволодіння новими навичками. Цей процес передбачає зусилля й водночас радість, пов'язану з відкриттям нового. Як індивідуальний досвід кожного, він є також найбільш складним видом соціальних відносин, оскільки стосується одночасно культури, праці і громадянськості»².

Завдання освіти впродовж життя обговорювалися на Всесвітній конференції з освіти дорослих, що відбулася під егідою ЮНЕСКО (Гамбург, Німеччина, 1997 р.)³. Форум відбувся під гаслом «Освіта дорослих – ключ у XXI століття». У Гамбурзькій декларації сформульовані провідні ідеї безперервної освіти дорослих упродовж життя й рекомендації урядам усіх країн уважати освіту дорослих пріоритетним напрямом державної політики. Ці ідеї набули подальшого розвитку на Європейському саміті в Лісабоні (2000 р.). У прикінцевих матеріалах саміту зазначено, що успішний перехід до суспільства, заснованого на знаннях, має супроводжуватися навчанням упродовж життя.

Проблема розвитку дорослих визначена як «проблема номер один» на міжнародному рівні на зустрічах «Великої вісімки» (Кельнська хартія, Кельн, 1999 р., Освіта в змінюваному світі. Заключний документ зустрічі міністрів освіти «Великої вісімки», Токіо, 2000 р.). У 1997 р. країнами Співдружності Незалежних Держав підписано «Угоду про співробітництво в галузі поширення знань і освіти дорослих». У цьому ж році прийнято Модельний закон про освіту дорослих, яким встановлено правові засади для розроблення і реалізації загальнодержавної політики в галузі освіти дорослих, спрямованої на створення

² Образование: Сокрытое сокровище: Доклад Международной комиссии по образованию для XXI века, представленный ЮНЕСКО. – Издательство ЮНЕСКО. – С. 105

³ Гамбургская декларация об обучении взрослых. – Гамбург, Германия, 14-18 июля 1997 г. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 15.03.2010: < http://www.un.org/russian/document/declarat/hamburg_decl.htm >. – Загол. з екрану. – мова рос.

ефективної системи безперервної освіти, що забезпечує професійне вдосконалення й розвиток особистості впродовж життя⁴.

У документах європейських самітів наголошується, що освітні системи мають пристосуватися до нових реалій ХХІ ст., а «безперервна освіта повинна стати головно політичною програмою громадянського суспільства, соціальної єдності і зайнятості»⁵. Неперервна освіта має вийти за рамки, котрі вже існують у розвинених країнах, а саме: підвищення кваліфікації, перепідготовка або просування дорослих по службі. Вона має відкрити можливості для всіх, ставлячи при цьому різні цілі, чи то надання другого або третього шансу в житті, задоволення прагнення до знань і краси або вдосконалення і розширення підготовки, безпосередньо пов'язаної з вимогами професійної діяльності, включаючи практичну підготовку⁶.

Водночас на світовому рівні освіта дорослих має низку нерозв'язаних проблем, які повною мірою стосуються й України. Так, у 2000 р. у Дамаску (Сирія) на засіданні Міжнародної ради з освіти дорослих висловлено занепокоєння щодо малоефективних результатів у справі забезпечення доступності й можливості для дорослих реалізувати право на освіту та прийнято Декларацію «Заклик до дій у сфері грамотності для усіх й освіти дорослих»⁷. На Софійській конференції з освіти дорослих (Болгарія, 2002 р.) зазначалося, що в багатьох країнах відсутні національна політика, рамки і структури, необхідні для фінансової підтримки освіти дорослих, а також відсутні ефективні системи управління, критерії якості та інші умови для результативного партнерства й підтримки в цій сфері⁸.

Таким чином, освіта повинна стати основним пролонгованим видом діяльності всього дорослого населення, а, отже, освіта дорослих стає окремою, самостійною суспільною галуззю. Зазначене детермінує модернізацію національної системи освіти, невід'ємною складовою якої має стати освіта дорослих. Як особлива соціальна інституція освіта дорослих повинна сприяти безперервній й успішній адаптації кожної дорослої людини до змінних умов існування упродовж людського життя в умовах збільшення його тривалості та активності.

⁴ Модельный закон «Об образовании взрослых». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 05.03.2011: < <http://www.pravoby.info/megdoc/part3/megd3174.htm> >. – Загол. з екрану. – мова рос.

⁵ Обучение взрослых: учиться никогда не поздно Коммюнике Комиссии Европейских Обществ Брюссель, 23 октября 2006 года. КОМ (2006) 614 окончательный. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 01.06.2011: < <http://www.google.com.ua/url?sa=t&source=web&cd=1&ved=0CBoQFjAA&url> >. – Загол. з екрану. – мова рос.

⁶ Образование: Сокрытое сокровище: Доклад Международной комиссии по образованию для ХХІ века, представленный ЮНЕСКО. – Издательство ЮНЕСКО. – С. 105

⁷ Дамасская декларация Международного совета по образованию взрослых . – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 01.10.2011: < http://www.znanie.org/jornal/n1_01/dam_dekl.html >. – Загол. з екрану. – мова рос.

⁸ Обучение на протяжении всей жизни на пути к реализации целей программы ЮНЕСКО «Образование для всех» и решений пятой международной конференции по образованию взрослых КОНФИНТЕА V. – София, Болгария, 6-9 ноября 2002 г. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 10.09.2010: < <http://accord.cis.lead.org/edu/annex4.htm> >. – Загол. з екрану. – мова рос.

Часто освіту дорослих розглядають звужено як освіту задля забезпечення суто економічного зростання й підвищення шансу населення на працевлаштування. Проте місія освіти взагалі, освіти дорослих зокрема, значно ширша і полягає в залученні громадян до повноцінного багатоаспектного суспільного життя не лише на ринку праці. Адже потреба навчатися впродовж життя відображує набагато більше, аніж просто економічну необхідність, оскільки освіта дедалі виразніше відіграє ключову роль у відновленні стабільності, динамічного розвитку суспільства, його громадянської, професійної, побутової сфер. Освіта дорослих в усіх її вимірах – формальна, неформальна, інформальна, – спрямована на саморозвиток особистості й відповідно, повинна мати підтримку на державному рівні. Саме такий підхід разом із гарантією права особистості на освіту в будь-якому віці є базовою нормою законодавчих актів у прогресивних європейських державах. Як зазначено у Глобальному звіті з освіти і підготовки дорослих, представленому ЮНЕСКО у 2010 р., «... основна проблема полягає в тому, щоб підтримувати політику освіти дорослих у комплексних рамках політики з освіти впродовж життя, яка визначає цілі та масштаби освіти дорослих. Це має охоплювати увесь спектр – від початкової грамотності до професійної підготовки, розвитку трудових ресурсів і безперервного професійного навчання. Державна політика має самостійно створювати юридичну та фінансову основу, так само як і структури управління, що можуть краще поєднати формальну, неформальну та інформальну освіту дорослих у єдину систему».

За даними світової статистики, загальна кількість дорослих, які навчаються, починає перевищувати сумарну кількість учнів в інституціях шкільної освіти. Відповідно до соціальних прогнозів міжнародних організацій, у XXI ст. освіта дорослих відіграватиме важливу роль у контексті забезпечення сталого й збалансованого прогресу особистості, суспільства. Так, за даними *Global report on adult learning and education* кількість дорослих, які навчаються в системі формальної й позаформальної освіти у першому десятилітті XXI ст. в країнах Євросоюзу перевищувала 37%. Найвищих показників досягли в Швеція – 73,4%, Норвегія -54,5 %, Фінляндія – 55%.

Загалом за участю дорослих в різних освітніх програмах країни об'єднано у чотири групи. Країни, де понад 50% дорослого населення навчаються, належать до першої групи (Швеція, Фінляндія, Данія, Норвегія, Ісландія); у другій групі країн кількість людей, які навчаються становить 35-50%, це Австралія, Канада, Нова Зеландія, США, Австрія; до третьої групи країни належать Бельгія, Франція, Іспанія, Чехія, відповідно кількість дорослих, які навчаються, становить від 20 до 35 %. І нарешті четверта група країн, до якої входить Україна, – загальна кількість дорослих, які навчаються становить тут менше 20%⁹.

⁹ Global report on adult learning and education, UNESCO Institute for Lifelong Learning, Hamburg 2009, op. cit.

Головним споживачем у сфері освіти дорослих стає окрема особистість з її конкретними освітніми запитами, потім соціальні групи, соціальні інститути, включаючи державу, і суспільство в цілому. Це зумовлює вимогу широти і гнучкості системи, її адаптації за усіма параметрами (місце, час і терміни навчання, різноманіття програм, рівні сертифікації тощо), а також застосування особливих технологій навчання дорослих як споживачів освітніх послуг. Ураховуючи зазначене, необхідно здійснити масштабні і цілеспрямовані заходи для розбудови національної системи освіти дорослих.

Переважає більшість європейських країн мають нормативні акти щодо законодавчого регулювання освіти дорослих, де визначено її цілі освіти, принципи й механізми державної підтримки, основні суб'єкти, їх права і обов'язки, способи координації між різними провайдерами освітніх послуг, а також принципи та схеми отримання коштів з бюджету. Натомість в Україні освіта дорослих як складова освіти впродовж життя не посідає належного місця й не набула відповідного визнання, а ставлення української держави і громадян до непрофесійної або неформальної освіти можна скоріше схарактеризувати як ставлення до особистої справи й переважно завдань комерційної освіти. За виключенням відомчих програм щодо підвищення кваліфікації працюючих у державній сфері та міжвідомчих програм перенавчання безробітних навчальні програми для дорослих фінансуються самими учасниками навчання.

Нині освіта дорослих в Україні представлена переважно системою післядипломної освіти. Забезпечуючи фахове та особистісне зростання людини, післядипломна освіта, покликана уможливити пристосування до швидкоплинних змін як в економічній сфері, так і в інформаційно-технологічному суспільстві. Загалом щорічно через цю освітню систему проходять понад 300 тис. фахівців, що недостатньо з огляду на необхідність задля ефективної реалізації суспільних перетворень принципово по-новому (за змістом, характером) перенавчити не менш як 25 % дорослого працездатного населення країни.

Важливу ланку освіти дорослих становить професійне навчання на виробництві. Стимулювання професійної підготовки персоналу організацій регулюється Законом України «Про оподаткування прибутку на підприємствах», яким передбачено, що витрати на означену діяльність можуть включатися до валових витрат у розмірі 3 % фонду оплати праці.

Досвід конкурентоспроможних на світовому ринку окремих вітчизняних і багатьох інноваційних зарубіжних підприємств свідчить про те, що видатки на професійне навчання персоналу сягають 5 % й більше від фонду оплати праці. У структурі витрат на робочу силу витрати на професійне навчання по країнах Європейського Союзу становлять 1,0 %. На жаль, в Україні навіть на податки, які відносять до видатків на робочу силу, роботодавці витрачають більше, ніж на професійне навчання. Водночас дешева робоча сила, зокрема через низькі витрати підприємств на її професійне навчання, зумовлюють невисокий рівень кваліфікації персоналу, а відтак й низький рівень продуктивності праці та якості продукції і послуг, низьку конкурентоспроможність на вітчизняному та світовому ринках.

Незначні видатки на професійне навчання персоналу на виробництві зумовлені насамперед відсутністю належної зацікавленості керівників організацій щодо професійного навчання персоналу та відповідним скороченням чисельності працівників структурних підрозділів з професійної підготовки в кадрових службах. Нерозробленість відповідної правової бази формування зацікавленості та стимулювання роботодавців також уповільнює розвиток соціального діалогу і прийняття збалансованих рішень щодо розвитку професійної освіти та підготовки кадрів як стратегічного ресурсу держави.

Політика в галузі професійного навчання персоналу має спрямовуватися на забезпечення прав громадян на здобуття якісної вищої й професійно-технічної освіти відповідно до їхніх інтересів, покликань, здібностей, задоволення потреб усіх сфер економічної діяльності у кваліфікованих і конкурентоспроможних працівниках.

Важливо повніше використовувати потенціал соціальних партнерів для стимулювання професійного навчання працівників на виробництві. Актуальною є розроблення в колективних договорах організацій розділу «Професійний розвиток персоналу», у якому доцільно передбачати вдосконалення форм і методів первинної професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників; взаємоузгодження процесу професійно-кваліфікаційного кар'єрного просування з формуванням постійно діючої системи професійного навчання; здійснення моніторингу розвитку персоналу підприємства, організації.

Окрему категорію дорослих людей, навчання яких у дорослому віці відіграє важливу роль, є безробітні. Загальна кількість безробітних в Україні на 1 січня 2011 р. становить 8,3 млн осіб (за методологією Міжнародної організації праці – 1,9 млн; 5,1 млн прихованих безробітних, 1,3 млн працюючих неповний робочий день/тиждень).

Це насамперед пов'язано з існуючою суперечністю між вимогами ринку праці й пропозицією освітніх послуг. Перевиробництво кваліфікованих кадрів окремих фахових спрямувань впливає на зростання кількості безробітних й спонукає до подальшого навчання, перенавчання, перекваліфікації часто відразу після закінчення вищого або професійно-технічного навчального закладу. Навчальні заклади недостатньо враховують вимоги та особливості регіонального і місцевого ринків праці, не мають налагоджених зв'язків з реальними працедавцями, що утруднює працевлаштування випускників за фахом. Для вирішення цих проблем на державному рівні дуже важливим є стимулювання працедавців до довгострокової співпраці з вищими і професійно-технічними навчальними закладами, проведення систематичного аналізу та здійснення прогностичних розробок щодо потреб національного, регіонального і місцевого ринків праці.

Стратегічний підхід до розв'язання таких проблем демонструє Європейський Союз. Так, у Стратегії інтелектуального, стійкого та інклюзивного зростання «Європа 2020», прийнятій Європейською Комісією (COM (2010) 2020) у Брюсселі в 2010 р., серед пріоритетних напрямів діяльності зазначено

«План з розвитку нових здатностей та збільшення кількості робочих місць». Ціллю цього напряму є «...створення необхідних умов для удосконалення ринку праці враховуючи необхідність збільшення зайнятості та гарантування стабільності суспільства. Надаючи європейцям нових можливостей за допомогою отримання ними нових знань і умінь, ЄС націлює робочу силу на адаптацію до змін умов на ринку праці, що приведе до зменшення безробіття та зростанню продуктивності праці. Краще розвинута економіка знань з більшою кількістю можливостей допоможе людям працювати довше та зменшить напругу в суспільстві».

Спеціальної уваги потребує професійна підготовка, перепідготовка дорослих з особливими потребами. Для суспільства професійне навчання інвалідів – це зниження напруженості на ринку праці, підвищення суспільної продуктивності, розв'язання соціальних проблем. Останнім часом в Україні активізувалася робота, спрямована на адаптацію інвалідів у суспільстві, забезпечення умов для здобуття ними освіти, фахової підготовки відповідно до їхніх потреб і можливостей, творчого використання зарубіжного досвіду. Так, міжнародна практика надає людям з особливими потребами широкий вибір доступних форм здобуття освіти: індивідуальну, дистанційну, екстернатну, «школи консультаційних класів», «школи другого шансу», «вечірні школи», а також «включені» («інклюзивні») форми навчання. З огляду на зазначене важливим є розвиток дистанційної освіти, яка доповнює очні та заочні форми навчання, удосконалюючи та розвиваючи їх, сприяє посиленню інтеграції різноманітних освітніх структур та розвитку безперервної освіти громадян.

Оскільки в умовах економічної нестабільності, кризового стану гуманітарної сфери інваліди виявилися однією з найбільш соціально незахищених верств населення, зусилля відповідних державних органів, які займаються проблемами інвалідів, громадських, благодійних організацій, мають бути спрямовані на створення сприятливих педагогічних, психологічних, медичних, соціально-економічних, організаційно-правових умов і гарантій для реалізації прав інвалідів на здобуття освіти відповідно до психічних та фізичних можливостей особистості.

Соціально-економічні зміни, які відбулися в другій половині ХХ ст., спонукали посилення уваги до «старших дорослих» та підвищення їх ролі в соціумі. Поміж актуальних змін провідними є суттєве зменшення народжуваності, зниження дитячої смертності та зростання тривалості життя. Сучасна демографічна ситуація в більшості країн світу на початку ХХІ ст. характеризується значним збільшенням частки населення літнього та похилого віку і є притаманною також для України. У зв'язку з цим необхідна розбудова нової філософії сприйняття старіння населення та стратегії забезпечення старості в життєвому циклі кожної окремої особистості.

Нині однією із найбільш поширених можливостей реалізувати свої освітні потреби є навчання в університетах третього віку, діяльність яких сприяє послабленню соціальної диференціації і відповідної напруги в суспільстві, наданню людині поважного віку нових можливостей самореалізації.

Університети третього віку – це інноваційні проекти, що мають на меті впровадження та практичну реалізацію принципу навчання впродовж життя. В Україні вони створені лише в окремих містах, наприклад Києві, Львові. Водночас, окрім університетів третього віку, освітні установи геронтологічної освіти можуть також представляти академії, народні школи, дискусійні клуби, проектні групи, курси, консультаційні установи, творчі майстерні, технічні, спортивні, оздоровчі, реабілітаційні, комп'ютерні й інші центри, лекторії, спеціалізовані інституції тощо. Освітні програми для літніх людей можуть реалізовувати вищі й середні навчальні заклади, школи, громадські організації, культурно-просвітницькі установи, благодійні фонди тощо.

Для розроблення і реалізації державної політики в галузі освіти дорослих необхідне законодавче закріплення вимог щодо координації та взаємодії різних суб'єктів діяльності із системного і послідовного здійснення цієї освіти, визнання права людини на освіту впродовж життя, на доступ до освітніх й інформаційних ресурсів усіх видів. Передусім на державному рівні потрібно визнати суспільну корисність освіти дорослих й закріпити гарантії її розвитку через виокремлення спеціальних статей бюджету, розроблення методики фінансової підтримки найбільш «віддалених» від системи освіти соціальних груп; забезпечення доступності освітніх послуг для всіх дорослих громадян незалежно від віку, рівня попередньої освіти, місця проживання, соціального статусу. Важливого значення в цьому процесі набуває формування й реалізація стратегії, визначення пріоритетів, засад організації та управління, ресурсного забезпечення цієї сфери, розвитку соціального партнерства усіх зацікавлених сторін в її здійсненні. Особливу увагу освіті дорослих мають приділяти органи державного управління, місцевого самоврядування, громадські організації, зокрема в питаннях неформальної і додаткової освіти дорослих.

З метою підвищення зацікавленості організацій у виділенні коштів на професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації персоналу та протидії тенденції заощаджень на навчанні працівників доцільно розробити правовий механізм стимулювання як працівників, так і роботодавців щодо безперервного фахового й особистого вдосконалення. У реалізації такого механізму важливу роль повинна відігравати системна співпраця органів виконавчої влади, державної служби зайнятості, галузевих міністерств і відомств та роботодавців.

У законодавчій базі мають знайти відображення вимоги до педагогічних кадрів і навчально-матеріальної бази організацій, планування та обліку навчальної роботи, кваліфікаційного зростання й кар'єрного просування персоналу, а також фінансування видатків на професійне навчання працівників як у виробничій, так і в невиробничій сферах. Регулювання фінансування витрат на професійне вдосконалення персоналу має передбачати, зокрема, порядок визначення поточних навчальних і адміністративних витрат навчальних закладів тощо.

Нині в освіті дорослих України є певні прогалини й упущення, найбільш суттєвими серед яких є: відсутність законодавчої і нормативно-правової бази, які конкретизують мету, завдання, функції освіти дорослих, регламентують

діяльність суб'єктів навчального процесу, їх права і обов'язки, характер взаємодії з державою, механізми координації між суб'єктами управління, а також принципи та форми фінансування, і як наслідок невизначеність статусу освіти дорослих у суспільстві, що гальмує розвиток цілісної системи освіти впродовж життя; невизначеність ролі та завдань центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення взаємодії між державними установами, недержавними організаціями і соціальними партнерами у сфері освіти дорослих; відсутність системного визнання і сертифікації формальної, неформальної та інформальної освіти дорослих, ключовою складовою яких є система акредитації й оцінювання попереднього досвіду, набутих компетентностей особистості; відсутність у структурі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України підрозділів достатньої потужності, необхідних для розвитку, координації, управління якістю освіти дорослих.

Лише системна увага до проблем освіти дорослих, чітка державницька стратегія в цій галузі зможуть перетворити Україну на сучасну цивілізовану демократичну державу, де інтереси і потреби кожної людини стануть предметом турботи держави і суспільства.

За таких умов особливого значення набуває створення Концепції освіти дорослих.

КОНЦЕПЦІЯ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В УКРАЇНІ

СТРУКТУРА КОНЦЕПЦІЇ

1. Вступ
2. Основні поняття.
3. Принципи освіти дорослих.
4. Мета і завдання Концепції освіти дорослих.
5. Напрями реалізації Концепції.
6. Етапи впровадження Концепції.
7. Очікувані результати.

ВСТУП

Загальноцивілізаційні зміни кінця ХХ – початку ХХІ століття, прискорення соціально-культурних змін як на глобальному, так і на локальних рівнях, зростання тривалості життя суттєво позначилися на усвідомленні значення освіти дорослих у сучасному соціумі. Доцільність її розвитку є загально-визнаним фактом, оскільки технологічний, соціокультурний, економічний прогрес переважної більшості країн забезпечений освітою дорослих. Соціальне значення освіти дорослих посилюється сучасною демографічною ситуацією, характерною нині для європейських країн; своєрідністю соціально-політичного середовища, в якому повноцінний розвиток особистості можливий лише за умови активної участі в мінливих суспільних процесах, швидкої адаптації до культурної, етнічної та мовної різноманітності.

Новий тип економічного розвитку, притаманний сучасному соціуму, спонукає громадян неодноразово впродовж життя змінювати соціальний і професійний статус, постійно навчатися, перенавчатися, підвищувати кваліфікацію. Це означає, що інформація, знання, а також мотивація щодо їх постійного оновлення й навички, необхідні для цього, стають вирішальним чинником цивілізаційного розвитку, ефективності й конкурентоспроможності в будь-якій діяльності, а отже, важливим чинником суверенітету та національної безпеки кожної країни.

У документах МОП, ЮНЕСКО зазначено, що розвиток освіти дорослих має здійснюватися комплексно у рамках освіти упродовж життя, яка визначає її цілі та масштаби, й охоплює увесь спектр – від початкової грамотності до професійної підготовки і неперервного професійного навчання.

Освіта дорослих як відносно самостійний соціальний інститут, має власний вектор розвитку, тісно пов'язаний з іншими інститутами суспільства й здійснює випереджувальний вплив на всі інші сфери життєдіяльності суспільства: економіку, політику, науку, право, безпеку, ідеологію та ін. Освіта дорослих є чинником, який забезпечує безпосередній розвиток особистості й визначає шляхи перебігу та оновлення цього процесу.

Усвідомлення феномена освіти дорослих потребує зусиль представників фундаментального знання про людину – філософів, культурологів,

антропологів, соціологів, економістів та ін. Адже потреба навчатися впродовж життя за своїм змістом відображає набагато більше, аніж просто економічну потребу, оскільки освіта дедалі виразніше відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності, динамічного розвитку суспільства, його громадянської, професійної, побутової сфер.

Головними споживачами освіти дорослих є окрема особистість з її конкретними освітніми запитамі, соціальні інститути, суспільство загалом. Освіта дорослих має наскрізний характер і здійснюється в межах загальної середньої, професійно-технічної, вищої, післядипломної освіти, професійного навчання на виробництві, перепідготовки людей з особливими потребами, освітніх програм для літніх людей та людей тимчасово позбавлених волі. Це зумовлює необхідність адаптувати освітню систему і надати їй гнучкості за всіма параметрами (місце, час і терміни навчання, різноманітність програм, рівні сертифікації тощо), а також застосування особливих технологій навчання, прийнятних для дорослих. Ураховуючи зазначене, необхідно здійснити масштабні і цілеспрямовані заходи, що забезпечать розбудову національної системи освіти дорослих.

Розробка Концепції освіти дорослих (далі – Концепції) як складової освіти упродовж життя зумовлена необхідністю оновлення соціально-економічних і духовних умов розвитку українського суспільства; процесами становлення демократичної, правової, соціальної держави, розвитком громадянського суспільства; інтеграцією України до Європейського співтовариства; необхідністю модернізації освіти, а також впровадженням Національної рамки кваліфікацій, яка є засобом удосконалення системи загальної середньої, професійно-технічної, вищої, післядипломної освіти і навчання упродовж життя. Освіта дорослих розглядається як важлива невід’ємна складова безперервної освіти (освіти упродовж життя).

Положення Концепції ґрунтуються на об’єктивних змінах в освітній сфері, на досягненнях науки у контексті усвідомлення особистістю власної життєдіяльності, на принципових відмінностях між дорослою і недорослою людиною.

Концепція спрямована на подолання суперечностей: між об’єктивною потребою розвитку навчання дорослих у системі формальної, неформальної й інформальної освіти та нерозробленістю належного нормативно-правового, науково-методичного, організаційного забезпечення; необхідністю врахування потреб ринку праці, вимог роботодавців, а також освітньо-культурних потреб дорослих, мотиваційних, ціннісних орієнтацій дорослих громадян щодо особистісної самореалізації та відсутністю сучасних технологій їхньої професійної підготовки і перепідготовки; зростаючими вимогами роботодавців до рівня професійної компетентності працівників і відсутністю комплексної науково обґрунтованої системи організації їхньої професійної перепідготовки.

Концепція розроблена з урахуванням положень Болонської (1999), Лісабонської (2000) і Копенгагенської (2002) декларацій; VI міжнародної конференції з освіти дорослих («CONFINTEA VI»), Міжнародної ради з освіти

дорослих (Дамаск, 2000); Софійської конференції освіти дорослих (Софія, 2002); Концепції розвитку дорослих у країнах-учасницях Співдружності Незалежних Держав (Москва, 2006); Національної доктрини розвитку освіти (2002).

1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ

Освіта дорослих – складова системи неперервної освіти, мета якої – соціально-економічна адаптація дорослої людини до перетворень, що відбуваються в суспільстві; пролонгований процес і результат розвитку й виховання особистості, за допомогою освітніх програм та шляхом реалізації освітніх послуг упродовж життя.

Дорослість – етап онтогенезу, що характеризується найвищим рівнем розвитку духовних, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей людини. На цьому етапі формуються своєрідні особливості Я-концепції, спонукальної та емоційної сфер особистості, змінюється спосіб життєдіяльності, з'являється життєвий досвід, виникають нові типи соціальних взаємовідносин (створення сім'ї, сімейні стосунки, батьківські функції, кар'єра, творчі досягнення тощо).

Форми освіти дорослих визнані ЮНЕСКО – формальна освіта здійснюється в навчальних закладах та установах освіти, спрямована на одержання або зміну освітнього рівня та/або кваліфікації згідно з визначеними освітньо-професійними програмами і термінами навчання, заходами державної атестації, що підтверджується наданням відповідних документів; *неформальна освіта* – здійснюється в освітніх установах або громадських організаціях (клубах, гуртках), під час індивідуальних занять з репетитором, тренером й зазвичай не підтверджується наданням документа; *інформальна освіта* – неофіційна, самоорганізована (самоосвіта), індивідуальна пізнавальна діяльність (життєвий, соціальний досвід).

Технології навчання дорослих – способи реалізації змісту освіти дорослих, оптимальні й ефективні для віку та фізичного стану дорослої людини, що передбачають взаємодію змістової, процесуальної, мотиваційної, організаційної складових, сприяють диференціації та індивідуалізації освітніх програм на основі врахування набутих раніше знань, інших компетентностей і професійного досвіду людини, допомагають активізації діяльності, розкриттю її потенційних можливостей, виробленню практичних навичок з метою виконання конкретних завдань тощо.

Андрагог – організатор навчання дорослих, консультант, співавтор індивідуальної програми навчання, який у своїй професійній діяльності поєднує й інші функції (надає допомогу у відновленні мотивації до навчальної і професійної діяльності, володіє змістом як андрагогічної, так і професійної діяльності тих, хто навчається, методологією андрагогічного супроводу самоосвіти дорослих (цільове підвищення кваліфікації, випереджувальне навчання основ науково-дослідної роботи, допомога у створенні проектів професійного й особистісного розвитку тощо).

Ринок праці – механізм, який функціонує на основі соціально-економічних і юридичних відносин між найманими робітниками, роботодавцями і державою, регулює (збалансовує) співвідношення між пропозицією праці і попитом на неї, умовами праці, вартістю праці та її ціною.

Соціальне партнерство – система взаємовідносин між працівниками (їх представниками), що дає змогу враховувати взаємні інтереси сторін за всієї їхньої відмінності та на цій основі досягати згоди з соціально-економічних питань, яка закріплюється у колективних договорах та угодах. Функціонування системи соціального партнерства здійснюється на основі тристоронньої співпраці спілки підприємців, профспілок та органів державної влади.

2. ПРИНЦИПИ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

- визнання права на освіту як одного із провідних фундаментальних прав людини у будь-якому віці; орієнтація на загальнолюдські цінності та ідеали гуманізму;
- оперативне й максимальне забезпечення освітніх потреб як суспільства загалом, так і окремого громадянина;
- системність в особистісному і професійному розвитку;
- доступність, безперервність і наступність освіти; визнання результатів попереднього навчання;
- взаємодія і партнерство державних органів, недержавних і громадських організацій у забезпеченні розвитку освіти дорослих;
- урахування особливостей культурно-освітніх потреб різних категорій дорослого населення;
- відповідність державним вимогам та освітнім стандартам.

3. МЕТА І ЗАВДАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

Мета Концепції полягає у формуванні цілісної, відкритої, гнучкої національної системи освіти дорослих, що охоплює формальну, неформальну та інформальну складові й спрямовується на задоволення освітніх поточних і перспективних потреб особистості, такий підхід сприятиме її всебічному розвитку, адаптації до соціально-економічних умов життєдіяльності, що постійно зазнають змін.

Завдання Концепції

Освіта дорослих в усіх її вимірах повинна набути законодавчого унормування з визначенням принципів і механізмів державної підтримки, ролі основних суб'єктів, їх прав і обов'язків, способів координації між різними провайдерами освітніх послуг, а також механізмів фінансування з бюджету.

Для цього потрібно:

- прийняти Закон України «Про освіту дорослих» та відповідні підзаконні акти;
- розвивати освіту дорослих як цілісну систему, що відтворює гарантії і права кожного громадянина країни на безперервну освіту впродовж життя, зорієнтовану на загальнолюдські цінності, ідеали гуманізму. Забезпечити органічну єдність з усіма ланками неперервної освіти шляхом урахування потреб ринку праці;
- привести обсяги і зміст освіти дорослих у відповідність із поточними та перспективними потребами сучасного суспільства, зробити її доступною для всіх верств населення, створити об'єктивні умови для максимального розвитку особистості, реалізації усіх особистісних потенційних можливостей, що сприятиме успішній адаптації до мінливих соціально-економічних умов і соціальній захищеності дорослої людини;
- розширити доступність загальної, допрофесійної і професійної освіти, інших освітніх програм для різних груп населення, у тому числі й безробітних, осіб із обмеженими можливостями, осіб третього віку та інших громадян, які з певних обставин позбавлені можливості бути активними учасниками соціального, економічного й культурного життя суспільства тощо;
- закріпити гарантії розвитку освіти дорослих шляхом виокремлення спеціальних статей бюджету, розроблення механізму фінансової підтримки найбільш «віддалених» від системи освіти соціальних груп;
- включити до Національного Класифікатора України: Класифікатора професій професію *андрагог*; здійснювати у вищих педагогічних навчальних закладах підготовку відповідних фахівців для освіти дорослих та потреб ринку праці;
- сприяти відродженню просвітницької діяльності, спрямованої на підвищення загальної культури і соціальної активності дорослого населення;
- розвивати міжнародне співробітництво в галузі освіти дорослих.

4. НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

У галузі правового забезпечення:

- визнання освіти дорослих на державному рівні невід'ємною складовою національної системи освіти й розроблення відповідно до цього нових підходів її правового регулювання;
- визнання права людини на освіту впродовж життя, на доступ до освітніх та інформаційних ресурсів усіх видів;
- доступність освітніх послуг для різних категорій дорослих громадян України незалежно від рівня здобутої раніше освіти, матеріального забезпечення і місця проживання;
- розроблення пропозицій щодо внесення змін і доповнень до чинного законодавства, яким регулюються можливості підвищення кваліфікації, перенавчання, надання додаткових освітніх послуг;

- законодавче закріплення вимог щодо координації і взаємодії різних суб'єктів діяльності у сфері освіти дорослих;
- сприяння процесам інституалізації освіти дорослих в Україні, зокрема органам законодавчої і виконавчої влади, розробити на законодавчому рівні механізм визнання результатів неформальної та інформальної освіти дорослих.

У галузі управління:

- розроблення механізмів державно-громадського управління системою освіти дорослих та забезпечення ефективних зв'язків між освітніми установами і ринком праці;
- розроблення і забезпечення реалізації стратегії децентралізації в управлінні освітою дорослих, де провідна роль у визначенні пріоритетів, організації та управління надається місцевим органам державної влади та органам місцевого самоврядування, зокрема щодо створення умов для розвитку неформальної і додаткової освіти дорослих.
- створення місцевих, регіональних і загальнодержавних структур та залучення неурядових організацій і громадських рухів з метою розвитку, координації, управління якістю й фінансуванню освіти дорослих;
- розвиток системи соціального партнерства у розвитку неформальної та інформальної освіти дорослих на регіональному і загальнонаціональному рівнях.

У галузі організаційного та науково-методичного забезпечення:

- розроблення професійних стандартів, заснованих на компетенціях, з метою забезпечення якості освіти дорослих;
- розроблення механізму державного замовлення на підготовку педагогічного персоналу для роботи з дорослими у вищих педагогічних навчальних закладах III-IV рівнів акредитації та забезпечення його реалізації;
- створення системи підготовки і перепідготовки викладачів для роботи з дорослими, а також систематичного навчання керівників різних рівнів, які працюють у галузі освіти, промисловості, державному управлінні, сільському господарстві, підприємстві тощо;
- забезпечення психолого-педагогічного, соціального, науково-методичного, інформаційного супроводу освіти дорослих;
- вдосконалення процедур доступності освіти впродовж життя і визначення професійно важливих і непрофесійних цілей освіти дорослих;
- аналіз та оцінка потреб дорослих громадян України в навчанні, а також створення методики визначення тематичної палітри, якості, територіальної і вартісної доступності освітніх програм;
- сприяння розвитку наукових досліджень з проблем освіти дорослих, орієнтованих на практичну діяльність;
- вивчення міжнародного досвіду діяльності комерційних структур і громадських організацій щодо надання освітніх послуг дорослим з метою виявлення його прогресивних ідей та визначення перспективних напрямів їх творчого використання в Україні;

– поглиблення міжнародних зв'язків, розвиток форм і методів співпраці з відповідними інституціями зарубіжних країн для вивчення досвіду і поширення власних напрацювань у справі розвитку освіти дорослих.

У галузі економічного забезпечення:

– розроблення і впровадження механізмів стимулювання й заохочення громадян до навчання впродовж життя, а також роботодавців щодо участі в пролонгованому навчанні працівників;

– розвиток механізмів фінансування освіти дорослих; культивування інвестиційної привабливості освіти дорослих із подальшим впровадженням багатоканального та різнорівневого фінансування освіти дорослого населення.

5. ЕТАПИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ

Упровадження Концепції відбуватиметься в три етапи впродовж 2011-2015 років.

– 2011-2012 роки – розроблення проекту Закону України «Про освіту дорослих»; відповідних нормативно-правових актів, положень і програмно-методичних документів;

– 2013-2014 роки – розвиток організаційно-управлінських механізмів у галузі освіти дорослих;

– 2014-2015 роки – налагодження системної взаємодії всіх суб'єктів освітньої діяльності.

6. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Упровадження основних положень Концепції дасть змогу:

– розвивати освіту дорослих як цілісну систему, що забезпечує гарантії і права кожного громадянина країни на безперервну освіту впродовж життя;

– забезпечити законодавче врегулювання розвитку освіти дорослих;

– спрямовувати освіту дорослих на оволодіння загальнолюдськими цінностями, ідеалами гуманізму; гармонізувати інтереси особистості й суспільства, а також зробити освіту доступною для усіх верств населення;

– удосконалювати взаємозв'язок між ринком освітніх послуг і ринком праці, домагатися відповідності обсягів, напрямів та якості післядипломної освіти і навчання протягом життя потребам замовників послуг згідно із завданнями національної рамки кваліфікацій;

– створювати необхідні умови для всебічного розвитку особистості, реалізації власних потенційних можливостей, що сприятиме як її адаптації до динамічних соціально-економічних змін, так і соціальній захищеності;

– оновлювати і поглиблювати знання, удосконалювати вміння, компетентності, набуті людиною до входження у сферу оплачуваної трудової діяльності, що забезпечуються системою установ і освітніх програм, спрямованих на здобуття нових компетентностей і подальше їхнє збагачення;

- створювати умови для організації освіти дорослих і просвітницької діяльності та подальшої інтеграції України до світового освітньо-культурного простору;
- визначити шляхи взаємодії і партнерства державних органів, недержавних і громадських організацій, зокрема, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту, Міністерства соціальної політики, Конфедерації роботодавців України та ін.;
- визначити статус педагогічного персоналу, який здійснює освіту дорослих;
- створити освітній, інформаційно-комунікаційний простір освіти дорослих із подальшим розробленням навчальних і навчально-методичних посібників на електронних та паперових носіях, заснуванням веб-сторінок, просвітницьких бюлетенів; брати участь у міжнародних освітніх програмах.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Гамбургская декларация об обучении взрослых. – Гамбург, Германия, 14-18 июля 1997 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: 15.03.2010: < http://www.un.org/russian/documen/declarat/hamburg_decl.htm >. – Загол. з екрану. – мова рос.
2. Дамасская декларация Международного совета по образованию взрослых – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: 01.10.2011: < http://www.znanie.org/jornal/n1_01/dam_dekl.html >. – Загол. з екрану. – мова рос.
3. Лук'янова Л.Б. Соціокультурна функція освіти дорослих у сучасному суспільстві / Л.Б. Лук'янова // Вісник Черкаського національного ун-ту. Серія: Педагогічні науки. – Вип. 183. – Ч. I. – с. 6-12.
4. Мадридский международный план действий по проблемам старения. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: 15.01.2011: < <http://www.un.org/esa/socdev/ageing/documents> >. – Загол. з екрану. – мова рос.
5. Модельный закон «Об образовании взрослых». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: 05.03.2011: < <http://www.pravoby.info/megdosc/part3/megd3174.htm> >. – Загол. з екрану. – мова рос.
6. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (друге видання) / Нац. акад. пед. наук України : [авт. : В.П. Андрущенко, І.Д. Бех, М.І. Бурда та ін. ; редкол. : В.Г.Кремень, (голова), В.І. Луговий (заст. голови), В.М. Мадзігон (заст. Голови), О.Я. Савченко (заст. Голови)] ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Пед. думка, 2011. –
7. Ничкало Н.Г. Риннок праці і сучасні проблеми підготовки виробничого персоналу // Професійне навчання на виробництві: Зб. наук. праць: Вип.ІІІ /Ред. кол.: Н.Г. Ничкало (голова) та ін.. – К.: Наук. світ, 2009. – С.5 – 13.
8. Образование взрослых: реальности, проблемы, прогноз / С.Г. Вершловский и др.; [под ред. С. Г. Вершловского]. – СПб.: ИВЭСЭП, Знание, 2002. – 167 с.
9. Обучение взрослых: учиться никогда не поздно Коммюнике Комиссии Европейских Обществ Брюссель, 23 октября 2006 года. КОМ (2006) 614 окончательный. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: 01.06.2011: < <http://www.google.com.ua/url?sa=t&source=web&cd=1&ved=0CBoQFjAA&url=http> – Загол. з екрану. – мова рос.
10. Обучение на протяжении всей жизни- на пути к реализации целей программы ЮНЕСКО «Образование для всех» и решений пятой международной конференции по образованию взрослых КОНФИНТЕА V. – София, Болгария, 6-9 ноября 2002 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: 10.09.2010: < <http://accord.cis.lead.org/edu/annex4.htm> >. – Загол. з екрану. – мова рос.
11. Професійне навчання персоналу підприємств // Зб. нормативно-правових актів і методичних матеріалів України. – К., 2006. – 593 с.

12. Савченко В. Механізми посилення зацікавленості роботодавців і найманих працівників щодо підвищення професійного рівня персоналу організації / В. Савченко // Професійне навчання на виробництві : зб. наук. праць / редкол.: Н.Г. Ничкало (голова) та ін. – К.: Наук. світ, 2006. – Вип. III. – С. 32-42.

13. Чернышова Е.Р. Формирование кадрового потенциала системы последипломного образования в условиях трансформации процессов социализации личности / Е.Р. Чернышова // Образование через всю жизнь : Непрерывное образование в интересах устойчивого развития: тр. Международного сотрудничества / сост Н.А.Лобанов; под науч. ред Н.А. Лобанов и В.Н. Скворцова; ЛГУ им. А.С.Пушкина, 2011. – Вып. 9. – С.6526-659.

14. Университет третьего возраста – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: 10.09.2010: < <http://accord.cis.lead.org/edu/annex4.htm>>. – Загол. з екрану. – мова рос.

15. Global report on adult learning and education, UNESCO Institute for Lifelong Learning, Hamburg 2009, op. cit.

Для нотаток

Навчальне видання

КОНЦЕПЦІЯ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В УКРАЇНІ

Укладач Лук'янова Л.Б.

Підписано до друку 24.11.2011 р. Формат 60x84/16
Папір офс. Гарнітура Times. Ум. др. арк. 1,39 Обл.-вид. арк. 1,18
Тираж 100 прим. Зам. № 461

Видавець ПП Лисенко М.М.
м. Ніжин, вул. Шевченка, 20.
Тел.: (04631) 9-09-95; (067) 44-12-12-4

E-mail: milanik@land.ru

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи
серія ДК №2776 від 26.02.2007 р.